
Salner, Peter: (Môj) židovský humor. Židovský vtip jako faktor identity. [Čí je židovský humor?] Bratislava, Ústav etnológie SAV – Židovská náboženská obec 2002.

Dana Bittnerová

Čí je židovský humor?

Židovský vtip je v naší středoevropské kultuře vyhlášeným artiklem. Visačka odkazující k jeho „výrobci“ vzbuzuje garanci dobrého, vkusného a především inteligentního či přímo intelektuálního humoru. Přestomálo kdo tuší, kolik hloubky a emocí přináší židovský vtip, jakou může mít vypovídací hodnotu pro toho, kdo se na něj podívá zvenčí, ale zároveň i zevnitř. Po přečtení knihy Petera Salnera (Moj) židovský humor však pochopíme dosud netušený nebo alespoň většinou nepromyšlený rozměr židovské anekdoty a židovského humoru vůbec.

Vtip či ještě spíše anekdota patří do rodiny zkoumaných folklorních žánrů. Badatelé tento předmět svého výzkumu hodnotí z hlediska výstavby textu, z hlediska jeho funkce a realizace, z hlediska zpracovaných témat. Uvažují o přejímkách námětů anekdoty, které jsou aktualizované na stávající podmínky skupiny, v níž se vtip vypráví. V této souvislosti badatelé analyzují i vliv společenských, ale především politických podmínek na repertoár vtipů. Všechny těchto otázek se kniha Petera Salnera také dotýká, nicméně tato témata jsou spíše doprovodná, glosující.

Ústřední myšlenka práce Petera Salnera se vztahuje k otázce židovské identity. Její obraz i odraz Peter Salner hledá a nachází jak v obsahu a formě židovského vtipu, tak v rovině přítomnosti a patřičnosti židovského vtipu k židovské kultuře. Základem jeho úvah se staly publikace souborů židovských anekdot a humorek, které v průběhu několika desetiletí sesbírali badatelé a milovníci židovského humoru u židovských komunit v mnoha státech Evropy a v USA. Peter Salner tak potvrdil představu, že z hlediska výzkumu identity lze tyto různé „regionální“ a „časové“ repertoáry anekdot chápat jako ideově srovnatelné, a že v tomto kontextu lze abstrahovat od jazykové složky. Vodítkem interpretací se autorovi stala i jeho vlastní zkušenost, kterou získal v kulturně a společensky vytříbené rodině a v okruhu svých přátel.

Po stránce obsahové Peter Salner i s odkazy na další badatele chápe soubor židovských vtipů jako odraz dějinného a společenského vývoje, kterým židovská diaspora prošla a s nímž musela se vyrovnat. Veškerá životní zkušenost, spojená s postavením židů ve středověké i novověké Evropě (potažmo v USA), se promítá do židovské anekdoty. Kromě rozměru společenského je to zejména judaismus, který jednoznačně zazníval v námětech vtipů, a který především strukturoval myšlenkovou konstrukci vtipu (zápletku i pointu vtipu).

Na základě takového uvažování Peter Salner dále ukazuje, že ne všechny anekdoty, v nichž vystupuje Kohn, Roubíček či Sára, lze pokládat za židovský humor. Logicky vylučuje vtipy, které si o židech vypráví „gójové“. Tyto vtipy neodráží totiž židovskou identitu, nýbrž odhalují „duši“ majority, v rámci níž židé žili. Zde je zajímavé si uvědomit, že se „gójové“ stále vyrovnávají s ambivalentním vztahem k židům. Antisemitské vtipy potvrzují jejich řevnivost až neshášenlivost vůči židům na straně jedné. Na straně druhé v repertoárech anekdot jednotlivých národních společenství však existují i vtipy, které předjímají intelektuální vytříbenost židovského vtipu. Postava Žida v anekdotě je garancí kvality. Peter Salner tyto vtipy vtipně nazývá „vtip s židovskou přidanou hodnotou“ (VŽPH) (srov. s. 29). Zároveň ukazuje, že v repertoárech národních společenství se aklimatizují původně židovské vtipy. O protipohybu však již neuvažuje. Takto nazíraná autonomie židovského humoru se ve vztahu k židovské identitě projevuje i v dalších rovinách výkladu.

O ideji konzervování židovské identity transponované do židovského humoru svědčí i úvahy nad sdělností obsahu židovských vtipů. Právě proto, že Peter Salner nahlíží repertoár židovských vtipů v celistvosti dostupných sběrů, musí konstatovat, že se právě ty anekdoty, které lze pokládat za nejcharakterističtější, které jednoznačně a transparentně nesou odkazy na židovství (judaismus, život v ghettu) v současnosti ztrácí na výpovědní hodnotě. Dnešní Židé vzdáleni od židovské reality 19. a první poloviny 20. století nerozumí jejich pointě. Přesto, nebo právě proto jsou připraveni chápat židovský vtip a humor jako příznakový a znakový pro vyjádření a deklaraci své identity. Bez ohledu, zda rozumí či nikoliv, vnímají židovskou anekdotu jako poselství předků.

Peter Salner tuto myšlenku potvrzuje i na dalších místech v textu. Tvrdí, že židovský humor (anekdota a do jisté míry i celý styl židovského žertování), je jedním z mála vnějších kulturních specifíků, které si židovská populace uchovala do současnosti a ke které tedy se lze manifestně vztahovat. Velice hezky popisuje představy o výhradním vlastnictví tohoto kulturního fenoménu/jevu. Vlastní zkušeností dokumentuje, že i lidé stojící mimo židovskou komunitu se cítí být zaskočení, když zjistí, že židovskou anekdotu vypráví Židovi. Není rozhodující, zda své faux pas vnímají v rovině obavy

z nařčení z antisemitismu, či naopak v rovině trapnosti vztahu laik-znalec (tedy že nosí dříví do lesa). V každém případě i mnozí dnešní gójové potvrzují židům jejich nárok na prioritní zacházení s těmito vtipy..

Úvahy o funkci židovského vtipu ve vztahu k skupinové identitě rozšiřuje na mnohých místech Peter Salner o postřehy, které dále dokumentují zvláštní pozici židovského vtipu v kultuře Židů, a nejen jich. Vyzdvihuje schopnost vtipu zajistit transmisi společně sdílených hodnot (což samozřejmě s identitou souvisí). Na řadě míst uvádí, že v mnoha případech alespoň pro něho vyprávění židovského vtipu není spojováno apriori s pobavením, ale má vést posluchače v toku myšlenek probíhajícího rozhovoru, posloužit možná i jako argument -podobně jako přísloví (s.115).

Peter Salner hledal odpověď na otázku jaký je židovský vtip, jak je nazírán a co dokáže prozradit na dnešní Židy, na tehdejší Židy a na dnešní společnost vůbec. „Medailonky“ významných evropských humoristů a lidí zabývajících se židovským vtipem, galerie „vývěsních štítů“ židovské anekdoty v podobě citací prvních vtipů ve sbírkách židovských anekdot, stejně jako nejmilejší vtipy Petera Salnera ukazují další rozměr, jak může vtip říci něco o identitě: nyní nikoliv o identitě skupinové, ale o sebepojetí jedince.

Vážený pane doktore Salnere,

Vaše úvahy a interpretace byly tak niterné a tak inspirující, že nemohu jinak a dovolím si, i když se to možná nesluší, na závěr odcitovat Váš milý a nyní můj nejmilejší vtip ze stany 69: „Tri židovské americké mamičky sa chvália láskou svojich synov. Prvej vraj každý rok platí luxusnú dovolenku na Havaji. Druhá zas tvrdí, že syn jej hradí byt a stravu a všetky veľké sviatky trávi spoločne s jeho rodinou. Najväčší dovod k hrdosti však má tretia matka: „Moj syn pravidelne chodí k známemu psychoanalytikovi a platí 100 dolárov za hodinu. A viete o čom s ním celý ten draho zaplatený čas rozpráva? Len o mamičke!“

„Poznámka na margo“: Výběr vtipů skutečně dokáže na člověka lecos prozradit. Alespoň v tom mém se odráží jak skutečnost, že i já mám syna a jsem dcerou, tak mé současné působení na katedře psychologie.

Dana Bittnerová